

ՄԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՄԵՄԱՑՈՒԹԻՒՆ

ԵԶՆԿԱՅ ՆՈՐԱԳԻՒՆՏ ՁԵՌԱԳՐԻՒՆ

Գրադրոյն,

Պ. Տ. ՄԿՐՏՁԵՆ ԵՒ Յ. Տ. ՄՏԱՌԱՅԱՆ

(ԸՂԻՐԱՆՈՒՄ ԵՒ ԲԱՆԻՍ)

Ե.

ՁԵՌԱԳՐԱԿԱՆ ՄԻՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵԶՆԿԱՅ ՄԵԶ

Թեև Եզնկայ ձեռագիրը գրուած է վերին աստիճանի գրուշաւոր ձեռքով եւ յատուկ խնամքով, բայց, ինչպէս նախորդ ձեռագրական համեմատութիւնները ցոյց տուին, հոս ալ կան այնպիսի պատահական սխալներ, որոնցմէ ոչ մէկ մարդկային ձեռք կրնայ բոլորովին զերծ մնալ։ Այս սխալները առհասարակ ուղղագրական են. բայց Եզնկայ բնագրին մէջ մտած են նաեւ այնպիսի սխալներ, որոնք անկարելի է որ Եզնկայ պէս փառաւոր գրչի մը տակ միւտ գործէին։ Ասոնք ոչ այլ ինչ են եթէ ոչ ութը հարիւր տարիներու ընթացքին մէջ (Ե—ԹԳԴար) յաջորդական բազմաթիւ արտագրութեանց ժամանակ նախորդ պարզ ուղղագրական սխալէ մը հետզհետէ ձեռագիրութեւնով յառաջ եկած սխալներ։ Բանասիրութեան պարտքն է որքան կարելի է երեւան հանել այդ սխալները, եւ իրենց նախկին ձեռին վերածելով զանոնք, բնագիրներու հին վիճակ վերականգնել։ Այս նպատակով է որ կ'ուզեմ յաջորդ տողերով շեշտել հետեւեալ անհարմարութիւնները, անոնց քով տալով նաեւ իմ յարմարագոյն կարծած սրբագրութիւններս։

Հոս պարտք կը համարիմ վերասին կրկնել թէ ի ձեռին չունենացող Նորայրի քննատեւը, առիթ չեմ ունեցած ստուգելու թէ արդեօք յիշեալ սրբագրութիւնները նկատուած են նաեւ նոյն աշխատութեան մէջ։ Այս թերին լրացրեմ եւ կը թողու՞մ յարգելի ընթերցողներուս։

Էջ 17, տող 18. որ զօրս կագեցողն ընդ միմեան ի հաշտութեան եւ ի հաւանութեան պահեալ նուաճէր։ Եզնկայ այս հատուածին մէջ՝ ուր աշխարհը կը նմանցուի քառաձի կառքի մը, սկիզբէն միշտ վերջ մակն բան դրուած է ներկայ. ինչ, զաշխարս սեսանեմք, լինի, օժտեն, ընթանան, վարդին եւն։ Ուշագիւր ընթերցողը յանկարծ պիտի կանգ առնէ նուաճէր անկատարին առջեւ, որ տեղին բոլորովին անյարմար է եւ ուղղելի 'նուաճէ'։

Էջ 17, տող 21. Ամենայն կառք ի հաւմագեաց երիվարաց լինի, բայց միայն այս կառաց' որ ի չհամագեաց լինեալ են, Բայց կամ բաց 'բաց ի' նշանակութեամբ ոչ թէ սեռ, -տր., այլ բացառական կը պահանջէ, ուստի վերի հատուածին մէջ ստորագծեալ բառերը ուղղել պէտք է 'յայց կառաց'։

Էջ 32, տող 13—21. Ձի եթէ պարզ բնութիւն էր հիւզն, եւ մենակերպ, եւ աշխարհս ի յողուածոց եւ ի պէսպէս բնութեանց եւ ի խառնուածոց հաստատեալ է, անհնարն է ասել' եթէ հիւզնայն լեալ իցէ։ — Հոս երկու սխալ կայ։ Եզնիկ կը փաստաբանէ որ եթէ հիւլէն պարզ մարմին է, աշխարհս որ բաղադրեալ մարմին է, չի կրնար հիւլէնէն առաջ եկած ըլլալ։ Առաջին սխալն այն է որ 'յօգուածոց' անգիտելի շփոթուած է 'յօգուած' գոյականին հետ եւ փոխանակ զնելու. 'ի յողուածոց', գրուած է 'ի յօգուածոց', Եզնկայ քիմիական բառերն են 'պարզ բնութիւն', եւ 'յօգուածոց' կամ 'յօգուածով' բնութիւն, որ կը հաւմապատասխանեն մեր այժմեան պարզ եւ բաղադրեալ մարմին ասութիւններուն. ինչպէս կը տեսնուի նոյն էլ քիչ մը վարը քանի մը անգամ գործածուած. 'չէ մարթ յողուածոյիցն' ի միոյ՞ն պարզ բնութեանէ ունել զհաստատութիւնն, քանզի յողուածոյն ի պարզական բնութեանցն յօգի. . . զի եթէ յողուածով էր հիւզն, եւ յողուածոյն ի պարզականացն ունին զանձնաւորութիւն եւն, Եզնիկ ըսող չուզող թէ աշխարհս 'յօգուածներէ' բաղկացած է, այլ թէ նա բաղադրեալ մարմին է։ — Երկրորդ սխալն այն է որ հիւզնայն տրական ձեւը միտք չունի եւ պէտք է ուղղել բացառական 'ի հիւզնայն'. ինչպէս որ քիչ մը վարն ալ ունինք նոյնպէս բացառականով. 'վան զի չէ մարթ յօգուածոյիցն' ի միոյ՞ն պարզ բնութեանէ ունել զհաստատութիւնն, քանզի յօգուածքն ի պարզական բնութեանցն յօգին։

Էջ 39, տող 8—11. Եւ այսպէս կազմածոյ իրաց ինչ եւս' միտք գործողն գործեն զարս, որպէս եւ երկաթ մերթ ի բարին պաշտի, եւ մերթ ի չարս 'նախորդ էջերուն մէջ Եզնիկ կը հաստատէր թէ ամեն բանէ կարելի է թէ չար առաջ բերել եւ թէ բարի. հոս ալ կ'ուզէ ցուցնել թէ գործաւորին միտքը կրնայ նոյնպէս գործիչ չինելու յատուկ նիւթերէն թէ չար եւ թէ բարի բան չինել. այս միտքը տալու համար' պարզ է որ վերի բառը ուղղել

լու և «ի կազմածոյ իրաց» իսկ այնպէս քննադատեալ իմաստ չունի:

Էջ 41, տող 11—15. Զի եթէ իբրեւ զմի ինչ յայլոցն բնութեանց լեալ էր՝ զոր ի հարկէն ծառային Աստուծոյ, ապա եւ վարձս ընդ կամակարութեանն տալոյն չէր արժանի: Խօսքին իմաստը կը պահանջէ զոր ուղղել «որ», իբրեւ յարաբերական դերանուն երկնակայ ծառային բային, որ իբրեւ չեղզբ բայ չէր կրնար արդէն սեռի խնդիր ունենալ:

Էջ 58, տող 3—8. Իսկ եթէ որ յաջնչ զԱստուծոյ զպատուիրանսն համարիցի, յորժամ միջոյն ընդ բանասարկութի մարտնչիցի՝ վաղ-վաղակի կործանի, քանզի չունի զնշանակս յաղթութեանն: Այս հաստատին դեմ եզնկայ ձեռագիրն ունի «մարտ չիցի, ընթերցուածը (այսպէս բաց բաց, փոխանակ մարտնչիցի), որմէ կ'երեւայ թէ «մարտնչիցի» ձեւը հրատարակիչներու ենթագրութեամբ և ձեւադած. բայց այս ենթագրութիւնը՝ որչափ ալ որ արդարանայ ձեռագրին երկու բառերուն մէջտեղը գտնուած միջոցովք, այնու ամենայնիս սխալ է, որովհետեւ երկրորդ նախագատութեամբ իմաստը կը դառնայ անկապ: Կանոնաւոր նախագատութեան վերածելու համար պէտք էր կամ «մարտ չիցի» բառը վերածել «մատչիցի», եւ կամ եթէ այդ ձեւը ընդունինք՝ «մարտնչիցի», «միջէ», բառն ալ դարձնել «միջեւ»։ Վերջին կարող էր եւ տառին վրայ պատիւ մը ունենալ եւ յետոյ այդ պատիւը յապաւուիչ, ինչ որ շատ սովորական երեւոյթ է ձեռագրաց մէջ: Բայց յայտնի է որ սխալ մը մէկ տառափոխութեամբ ուղղելն աւելի հաւանական եւ ընդունելի է, քան երկու տառափոխութեամբ: Ուստի վերոյիշեալ ձեւին մէջ ալ ուղղելի բառն է «մատչիցի»:

Էջ 66, տող 8—9. Եւ զմինն եթէ սիրտ ուրուք աննոր եւ ուսեր՝ ոչ փնտերելոյն էր՝ տող 22—26 եւ էջ 67, տող 1—4. զմանրագորն եթէ որ լոկ ուսիցէ՝ սատակիչ է, եւ խառնեալ ընդ այլ արմատս՝ քնածու լինի քնահատաց: Եւ զհազար՝ եթէ ի տօթ ժամանակի ուսիցէ դք, քանզի զովացորիչ է, զապապ ի փորոյն փարատէ. եւ եթէ ի հոյժ ժամանակի ուսիցէ դք, փնտսէ: Նշնպէս էջ 88, տող 4—9. Նա եւ զպաշտօնեայսն իսկ խրեանքն եթէ ոչ Աստուծոյ սաստ պահէր, ազգի ազգի խնդրութեամբ խնդէին եւ անհնաւ իրն մահուամբ պատնետէին: Յիշեալ խօսքն ունի մէջ ըստ բնական եւ արամբարանական

բացատրութեան՝ պէտք էր որ զմինն, զմանրագորն, զհազար, զպաշտօնեայսն ուղղական գրութիւն իբրեւ ենթակայ «ոչ փնտեր» սատակիչ է, քնածու լինի — փարատէ, փնտսէ — խնդէին, սպանանէին, բայերուն: Քիչ մը անփոյթ գրողներ կրնային այդ բառերը իբրեւ սեռի խնդիր մտածելով՝ «աննոր» տառէր — ուսիցէ, խառնեալ — ուսիցէ — պահէր, բայերուն, դնել հայցական. եւ այս շատ սովորական է մեր լինանաւոր յետին գրողներուն մէջ: Եզնիկ այլուր այս տեսակ բան չունի. ուստի կրնայինք այս սեղն ալ ձեռագրական սխալ համարել: Բայց այս սրբագրութիւնը մեր ձեռքով ընել չարտագրելով, կը թողունք ընթերցողին դատողութեան:

Էջ 68, տող 23—26. Եւ առաջնոյ չփնտսակարութեան գազանացն մարդոյ՝ այժմու նամընրս եւ ընտելութիւնս վկայեն: Եթէ «համբարս եւ ընտելութիւնս» ձեւերը համարէնք յաջնակի անորոշ հայցական, կ'ունենայինք ամենակոշտ սխալ մը՝ փոխանակ համբարը եւ ընտելութիւնը բնութիւն. բայց պարզ է որ այսպիսի սխալունք մը կասկածեալու տեղի չկայ. ստոյգ մէջ ս վերջագրութիւնը համարելու է առաջին դէմքի գիծորոշ յօդ, իսկ վկայեն բայը դրանք է յաջնակի՝ բաղդարեալ ենթակային պատճառաւ:

Էջ 84, տող 2—5. Եւ ոչ եթէ ի դատապարտութիւն ինչ ոգոց լինի մարդոյն տանջանքն դիւաց, այլ առաւել եւս յարգահատութիւն: Ցանկանքն ենթակային դեմ լինին յաջնակի բայն աւելի կանոնաւոր է:

Էջ 88, տող 4—8 տես վերը, էջ 66 զխոտորութեան մէջ:

Էջ 121, տող 22—24. զի ոչ յԱստուծոյ կարգեցան, այլ ի մարդկանն հնաորոգութենէ: Տարբերակ է յասկացեալն համաձայնութիւնը իւր յասկացեալն հետ. շփութութեան պատճառ եղած է անշուշտ ի նախ, գիրք, որ յաջորդ բառը բացառականի է վերածած անհմուտ գրելներու տափ: Անհմուտական է ենթագրել որ բառն ըլլար փոխանակ «ի մարդկականէ հնաորոգութենէ» (նախագատ համաձայնեալ ածական): Աւելիք է «ի մարդկան»:

Էջ 124, տող 9—12. Դարձեալ որ զայն գիտաց՝ եթէ երկու որդիք են յորովայնի անդ, զայն ընդէր ոչ ծանեալ թէ մին ըլլար եւ միւսն չար: Բարեւոր «մին ըլլարի է եւ միւսն չար» է ձայնաւորը մոռցուած է շփութութեամբ յաջորդ եւ-ին առաջին տառէն:

Ի՞նչ 124, տող 22—24. «Ե եղե զւարն, այլ եւ թագաւորութիւնն եւս ետ նմա ինն հազար ածի: Չեռագիրն հոս ունի: «Թագաւորութն», եթէ այս բառը կարգաւթ թագաւորութիւնն, ինչպէս ապագիրն ունի, կը ծագի լեզուական անյարմարութիւն եւ պէտք կ'ըլլայ դարձնել զթագաւորութիւնն, ինչպէս է յաջորդ հրեւր, էջ 125, տող 22—25. «Դարձեալ զի զթագաւորութիւնն որդայն, ետ, միում զինն հաջարամեան, եւ միւսում զանպատարկան... բայց երբ կարելի է նաեւ բառը կարգալ «Թագաւորութիւնն», որով սխալանքէ զգուշանալ, ինչու այսպէս չդնել:

Ի՞նչ 132, տող 20—25. զորոց զբաւոյնն կողմն յորմզդէ դնեն, զարձուաց եւ զուխարէ եւ զայլոց պիտանացուաց. եւ զւարին. կողմն յԵրջմեայն, զգայլոց եւ զգազանաց, եւ զճճեաց ֆնասաւարաց: Իմաստը բառական ցոյց կու տայ թէ զուխարէ պէտք է ուղղել «զուխարաց», համաձայն իւր վնջը ընկերակիցներուն. համառոտը կը լինէր «բարինքունն կողմը Որմիզդէն կը համարին, ինչ. արժանեալ, ոչ-խաղերու եւ ուրիշ պիտանի անասուններու. իսկ շարերուն կողմը Երջմեան, ինչ. գործերու, գազաններու եւ ֆնասաւար ճճներու»:

Ի՞նչ 135, տող 2. Թշնամութիւնն ուղղել «Թշնամութիւն» . ձեռագիրն ունի Թշնամութիւն, որ կրնայ երկու ձեւով ալ կարգացուի:

Ի՞նչ 149, տող 1—3. եւ այլն եւս ինչ մի ի բուրս է, եւ զմեր պէտս ոչ ճարկանիցէ, բայց միայն զի զինեցուցանիցէ: Ստոյնցմ նախորդ տողերով Եղնիկ կը ցուցնէ թէ լուծ եւ մուկը թէեւ ընչին բաներ են, բայց մենք չենք կրնար փնջել աշխարհէն. — Տիմայ կը շարունակէ. — նաեւ ջուրին մէջ ալ ուրիշ բան մը կայ (տեսնի մը փոքրիկ անտեսն), որ մեզ պէտքի չէ, այլ միայն կը կծե եւս: Այս բացատրութեան համեմատ այլն պէտք է դարձնել «այլ», (իսկ այլն եւս կը նշանակէ «միաները, միացեալը», որ բնաւ չէ յարմար):

Ի՞նչ 154, տող 6—14. վասն որդեծնութեան եւ մարդկան յաշխարհի սերելոյ, ներեաց նմա ինն հարիւր եւ երեսուն ամ... եւ վասն արատաւացն Եգեգիլայի արքայի՝ յաւելլաւ նմա 15 ամ: Եւ վասն ապշխարութեան նիկուէպուսոյ՝ ոչ կորոյս զբաղաքն... Հոս ունինք երեք համագիր նախադասութիւններ, բայց ստոյնցմ երկրորդը ժամադրութիւնը կը խախտէ,

զոր վերահաստատելու համար պէտք է յաւելաւ ձեւը փոխել եւ դարձնել «յաւելլա»:

Ի՞նչ 159, տող 2—6. Այլ երկինք եւ երկիր անթիք ետեղակալք են հաստատեալք յարարէն, ունել ամիրդի ընդ ինքեամբ զամեայն որ ի միջոց նոցա է: Ընդ ինքեամբ եղակին պէտք է ուղղել «ընդ ինքեամբ», յոյնականով, ինչպէս է քիչ մը վաղը. «Եւ են հարկաւոր բնակաւորք, հրամանաւ արարչին իւրեանց, ի վայելս ամենայն կենդանեաց, եւ իւրեանց ինքեանք չեն...»:

Ի՞նչ 171, տող 25. Վամբ՝ զի եւ իւր բանաւոր արարածքն ցանկացոյց բարեաց եւ գործօննայ արդարութեան լինիցին: Եթէ առաջին ստորագրելն (ցանկացոյց) յոյնակի է՝ գրուած, գերեցնովութիւնը կամ համապատասխանը կը պահանջէ որ երկրորդն ալ գրուի յոյնակի, այն է «գործօննայ»:

Ի՞նչ 176, տող 20—23. Եւ յօրանընել եւ ձգտել, որպէս կարծեցին ոմանք, ոչ ի դիւ լինի, այլ ի մեղկութենն եւ թուլութենէ մարմնոյն: Երկրորդ բացառականին վրայէն ի նախորդին յապաւումը բոլորովին պատահական է. ուղղել է «ի մեղկութենէ»:

Ի՞նչ 178, տող 15. Եւ մի իմն ի հակառակորդին, քանզի նա անմարմին է... Եղնիկ քանի մը տող վերք (նոյն էջ, տող 5) կ'ըսէ թէ երազները երկու պատճառ ունին՝ «Եւ այնք երկու պատճառք են». ստոյնցմ մին այն է՝ որ Աստուածային շնորհաց ազդեցութեամբ մարդ երազ կամ տեսիլք մը կը տեսնէ (տող 7—14). Բայց երկրորդը որն է արդեօք. այս մասին Եղնիկ մէջ բան մը չկայ: Բայց իրօք տող 15-էն սկսեալ մինչեւ յաջորդ երեսն վերջը կը պատմուի սատանայական երազներու (երազափորձութեան կամ երազախարութեան) մասին, որ ուրիշ բան պիտի չըլլայ, բայց եթէ Եղնիկայ տուած պատճառներին երկրորդը, այսպէս ըմբռնելու եւ այսպէս մեկնելու համար պէտք է վերոյիշեալ տողին մէջ մի իմն ձեւը, որ հակառակ է տակը մէջ բերուած մանրամասն բացատրութեանց, ուղղել եւ դարձնել միւսն: Երկու ձեւերուն շփոթութիւնը շատ հասարակ կերպով կը մեկնուի երկաթագիր գրութեամբ, ուր ՄԻԻՄԵ եւ ՄԻԻՄՆ հազիւ թէ կը զանաչանին:

Ի՞նչ 202, տող 1—5. Եւ զինչ զարմանք են ընդ նոցա՝ թէ գերիկին վասն անշափ մեծութեանն, եւ զուսուսուրս վասն առաւել պայծառութեանն սատուածն կարծէին: Չարա

մանալ բայը կը պահանջէ ընդ-ով հայցական. ուստի ուղղելի ընդ նոսաւ հաստատելը կը թարգմանուի «ինչո՞ւ զարմանալ անոց վրայ» որ երկինքը անշահի մեծութեան պատճառաւ, եւ լուսաւորները՝ աւելի պայծառութեան համար, աստուած կը կարծէին,»

Իջ 217, տող 12—22. Եւ չէ հնար լուսնի յերկիր իջանել. արդեաւ կախարդաց տեսեալ ի ժամանակի հրամանաւ Յստոեցոյ զլուսնոյն արհիւնագոյն լինելոյ. զկերպարանսն՝ գիւի նմանել լուսնի բարբառնին, թէ զլուսնի իջուցանիցեն, որում չեն մարլծ լինել, թէ որ քան զբազում աշխարհս մեծ է թէ ի կալ փորձիկ ամփոփիցի, եւ կի՛նցի անասինն. Սիալագիր քառն է շեն մարլծ, զոր պէտք է ուղղել «չէն մարլծ», որովհետեւ ձեռագրին մէջ եւ եւ է նոյն ձեւով են միշտ, ուստի այս պարագային ձեռագիրը մեր ուղղութեան հակառակ չէ. խօսքին իմաստն է որ ուղղել ձեւը պիտի որոշէ: Եզնիկ կ'ըսէ. «Կախարդները կը բարբառնին թէ լուսինը կրնան իջնել վար. չի կրնար լինել այնպիսի բան, թէ նա որ բազում երկիրներէ աւելի մեծ է, փորրիկ կալը կը մէջ ամփոփուի...» Այս պարզ իմաստը մեր հանուր միայն շեն մարլծ ձեւէն, իսկ եթէ ասոնք շեն մարլծ, թերեւս կախարդներուն անցնի խօսքը, բայց այս պարագային լինել բային տեղը կը պահանջուի առնել, իսկ որում ըսելու տեղը ալ՝ զոր. «անոր շեն կրնար ընել այնպիսի բան որ...»

Իջ 221, տող 20—22. Բայց զի փոփոխմանն ոգւոց ի մարմնոց ի մարմինս ետ, այնու յոյժ եպրեղի է: Եւ հոս կը նշանակէ ենթադրեց, որուն հոմանիշ է նաեւ. «գնել», բայց պէտք չէ կարծել թէ ըստ այսմ բառը պէտք է ուղղել նոյն, որովհետեւ «սալ» նոյն նշանակութեամբ գործածուած կայ քիչ մը վերը, տող 4. Եւ որպէս պատճառ ամենայնի ի միջէ միութենէ տայ եւ զինամակալութիւնն ի նմանէ գնէր...»

Իջ 222, տող 7—12. Եւ զմին չուտե՛ն իթէ վասն զկարիս մարմնոց խափանելոյ հրամայէր, բարդը եւ յիբաւի տանէր. ապա իթէ իբր ի պնդոյ իմքէ արարածոց հրամայէր հրաժարել, վատթարագոյն թէ ի պղծոյ մե թէ իմնը՛ն եզակի բայցառականները բուական են ցուցնելու թէ գոյականն ալ պէտք է ուղղուի «արարածոց», շփոթութիւնը ծագած է երկաթագիր 8 եւ 8 տառերուն նմանութենէն:

Իջ 230, տող 20—22. ...յամենայն դարս աստուածապաշար քառնէին, որք յան-

դիմանէին զհեշմակապատսն. Աւղղ է ուրիշներու կողմէ առաջարկուած «նշմակապաշտ» ձեւը, որ կը նշանակէ բոնե աստուածապաշտ, եւ է իբր հակառակը՝ քիչ մը վերը գրուած «աստուածապաշտ» ձեւին:

Իջ 233, տող 16—18. Եւ իմն դորութիւն. որ արար եւ նոր զնոսա ընդ ձեռամբ նորա: Գետք չէ կարծել թէ ուղղել է ինչ զնոսա, և այսինքն «կայ գորութիւն մը» որ ստեղծեց զանոնք եւ դրաւ անոր ձեռքին (իշխանութեան) տակ. սովորական են գնել ընդ ձեռամբ կամ առ ի ձեռս ոճերը, բայց առ ընդ ձեռամբ եւս կայ քիչ անգամ (իշ. Զորս ընդ ձեռամբ ձերով ետու. Ս. Գր.):

Իջ 233, տող 25 — էջ 234, տող 6. Եւ եթէ բժիշկ ըստ պէսպէս հիւանդութեանց ազգի ազգի դեղս արտազնուցն մատուցանել, զի որ սկզբան ցաւոյն դէպ իցէ՝ զայն ի սկզբանն մատուցանեն, եւ որ յընդմիջէն՝ զայն ի միջոյի, եւ որ ի պատահել ցաւոյն՝ զայն հուսկ յետոյ: Թէ առաջին մատուցանել անորոշ եւ թէ երկրորդ մատուցանեն յոցնակին պէտք է դարձնել «մատուցանէ», խօսքին ենթական է «բժիշկ»:

Իջ 234, տող 14—18. Իբրեւ կանխադէտ գիտէ գամնայն, մինչ չեւ ինչ լեալ իցէ, թէ արդեաւ պարտ իցէ անել, եւ յոր ժամանակի, եւ յոր պէտս: Ըստ օրինի պէտք է ըլլայ «յորում ժամանակի»:

Իջ 245, տող 14—18. Եւ եկեալ հիւղեայն՝ պատուիրել նմա ըստ սովորութեանն, տեսանէր՝ զի ոչ անասյր նմա Ագամ, այլ խորհնալ ի բաց մերժէր, եւ չմըձնայր առ նա՝ Գետք է ուղղել «խորշնալ ի բաց մերժէր եւս...» և եւ ըստեներուն շփոթութիւնը անցման երկաթագրին պատճառաւ է, ուր երկուքն ալ շատ նման են ձեւով:

Իջ 263, տող 19—21. Եւ զի եւ միայն արժանի նղայ խորհրդոյն, որ արուպս եմ առաքելոց...: Ստորագծեալ ձեւին տեղ ձեռագիրն ունի նղա, որ նոյնն է: Եղանիմ բային դէմ անշուշտ շատ կանոնաւոր կը լինէր նղայ ձեւը, ինչպէս հաստատմ — կատ. հաստայ, բայց այլուր չկայ գործածում: Ցարակոյսի մէջ եղք թէ արդեւք այս բառն ալ հնութեան հազուադէպ մնացորդ մըն է, ինչպէս ապաստամբ բառը, թէ աշխարհաբարի ազգեցութեան արդիւնք:

Իջ 267, տող 15—19. Եւ իցէ՞ որ բժիշկ յորժամ զորդի ուրաք բժշկիցէ, վարձս, ոչ առնու այլ զբժշկեալն ի գլխովին զինս.

բժշկութեանն ինդերիցէ: Ուղղել է «Վարձս ոչ առնուցու, այլ զբժշկեալն զխաւին ի ձինս բժշկութեանն ինդերիցէ»:

Էջ 268, տող 26 — էջ 269, տող 5: Եւ կամ իցէ՞ որ, որ մատուցեալ՝ զայլ զորդիս կամ զծառայս յայդմակս եւ ստանալս յօժարեցուցանցէ հանել, եւ հասեալ ի վերայ՝ ոչ հանիցեն զայն ընդ կառափն Ուղղել է «ի ստանալս» ի նախորին անկումը երկաթագիր գրութեան մէջ նախորդ շարկապին՝ Ի տառին հետ շփոթութեան պատճառաւ է:

(Արեւելե Կ-Ն Լեգատ)

ՀԱՅ ԶԱՅՈՐԻ ԺԱՂՈՎՐԴԱՅԻՆ ՎԵՐՈՐԸ ԵՒ
ՄԱՐԿԱՆ ԻՍԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Բ. ՀԱՅԿ

(Հոգեւորական)

5. Հայկի աւանդութեան զրաւոր աղբիւրը: Որտեղից է քաղել ժողովուրդը իւր վեպի այս վեհ նիւթը, որ ազգիս պատմութեան առաջին էջը նորա դիւցազնի փայլուն շահասակութեամբ կ'անմահացնէ:

Ամեն ազգի յատուկ է իւր ծննդեան յիշատակը բնականապէս իւր դիւցազնական աւանդութեանց մէջ պտրել, որոնք նորա միակ աղբիւրը կը հանդիսանան իւր նախահարց ծագումն պարզելու համար. Հելլենացիք իրանց պատմութեան սկիզբն մի գեղեցիկ դիւցազնեղութեան վերայ են հիմնել. Հռոմէ՛ք քաղաքի շինութիւնն երկու եղբայրներից, որոնցից մէկը աստաւածացաւ, եւ Աթենքին՝ Աթենայ գիտնահալոց, Յակոբը նահապետի եւ նորա տասերկու որդոց մասին պատմածները կը պատկանին նոյն բանաւոր զրոյցների դասակարգին: Հայկի աւանդութիւնն, որ կը պտրտէր հայ ժողովրդի մէջ քրիստոնեայ դարերում, հարկաւ պէտք է ունենար իւր որոշ աղբիւրը, որից նա առաւ կը բխէր: Ինչն ըստ ինքեան հարց կը ծագի՝ արդեօք աղբիւրս ինքնուրոյն, բուն ազգային է թէ օտար եւ ունի՞ արդեօք նա որ եւ է աւելուցութիւն Հայոց հնագոյն պատմութեան հետ:

Քրիստոնէութեան հետ հայ ժողովրդի խաւերի մէջ արագ տարածեցան Ս. Գրոց աւանդութեանց հարուստ գանձերը: Աստուծոյ ընտրեալ ազգի բարձր կոչումն երկրիս վերայ,

որի առջեւ ցեղեր խնայեցան, նորա նահապետները, մարգարէների եւ դիւցազանք խոշոր տիպարը, միացած զրոյցների գրաւիչ ուժի եւ խորին բարոյական իմաստի հետ պէտք է սկզբից գերելու հայ ժողովրդի երեւակայութիւնն եւ ուժգին զարկ տային նորա ստեղծող ոգուն. Խարայելի որդոց փայլուն անցեալն, Աստուծոյ հովանաւորութեան ներքոյ նոցա տարած յաղթութիւններն այն աստիճան հրապարիչ էին, որ նա, անելով այս կարարգիշ ազգեցութեան տակ, ժամանակի ընթացքում քանիցս փոխադրել է թեպէտեւ անգիտակցաբար՝ օտար ազգի եւ նորա հերոսների փառքը իւր նախահարց, իւր սեպական դիւցազանց վերայ: Մահ նաւանք նորա վերայ պէտք է ազգեր ձերից Եգիպտոսում կրած աստապանաց եւ գոռոզ փարաւոնի յարուցած հալածանաց նկարագիրը. «Եւ գարշեցուցանէին Եգիպտացիքն զարդին Խարայելի, եւ յաղթահարէին Եգիպտացիք զորդիս Խարայելի բռնութեամբ. եւ կեղէին ընդեանս նոցա ի գործ խիստ կաւոյ եւ աղեւտարի, եւ յամենայն գործ դաշտաց. ըստ ամենայն գործոց իւրեանց՝ որով ծառայեցուցանէին զնոսա բռնութեամբ»: Աւանդութիւնն կ'աւելցանէ, որ Գաւառն նոյն իսկ հրաման արձակեց՝ «զամենայն արու որ ծնանցի Եբրայեցաց, ի գեւ ընդհուր զիւր, եւ զամենայն եգ՝ աղբեցուցանիցին» (Եւբ. Ա, 13—15, 22): Իւր ազգն ծանր ստրկութիւնից ազատելու համար Աստուծոյ պատւեր տւեց Մովսիսին՝ իւր մարգարէին՝ հանել նորան Եգիպտոսից եւ առաջնորդել նորան դէպի Քանանացի երկիրը: Բռնաւոր արքայն, ամենով իւր հպատակ ժողովրդի գաղթման լուրը, պնդեցաւ նորա յետեւից եւ բանակեցաւ կարմիր ծովի եզերքին. մինչդեռ Խարայեցիք ողջանգամ անցան ծովի միջից, որի ջրովը՝ պառտուելով՝ ճանապարհ տւեց Աստուծոյ սիրելի ազգին, Եգիպտոսոց զորքը Փարաոնի հետ հանդերձ կ'անցնին ծովի փրփրադէզ ալիքները: Երկար տարիներ անապատում թափառելուց յետոյ Մովսէս բերեց իւր ժողովուրդը մինչեւ աւետանց երկրի սահմանները, ուր նա վախճանեցաւ:

Ահաւասիկ այն հոգը, որի վերայ ածեր եւ ծաղիկ է Հայկի աւանդութիւնն: Աստաւ ծաշնչի այս ընտիր հասաւան, կորցնելով հայ ժողովրդի մէջ իւր ինքնուրոյնութիւնն, իւր կայսերը Ս. Գրոց զրոյցների հետ, ենթակարգել է հիմնովին մշակման, որից ծնել են Հայի շահաստակութիւնն եւ ազգիս առաջին փառքը: